

Διάλεξη 21

Η σφαίρα

Η επιφάνεια της σφαίρας είναι ο γεωμετρικός τόπος των σημείων του χώρου E^3 που απέχουν σταθερή απόσταση από ένα σταθερό σημείο $K : (a, b, c)$.

Το γενικό σημείο $X : (x, y, z)$ της σφαίρας ικανοποιεί την εξίσωση

$$|KX| = r$$

ή

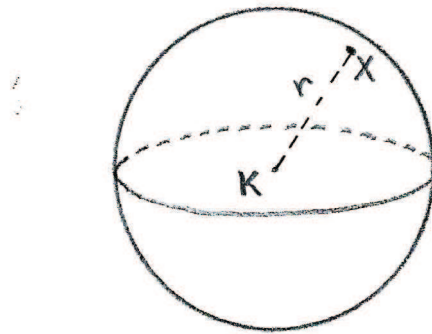
$$(x - a)^2 + (y - b)^2 + (z - c)^2 - r^2 = 0. \quad (5.1)$$

Όταν αναπτύζουμε τα τετράγωνα έχουμε

$$x^2 + y^2 + z^2 - 2ax - 2by - 2cz + a^2 + b^2 + c^2 - r^2 = 0.$$

Θέτουμε $A = -2a$, $B = -2b$, $C = -2c$ και $D = a^2 + b^2 + c^2 - r^2$ και έχουμε εξίσωση της μορφής

$$x^2 + y^2 + z^2 + Ax + By + Cz + D = 0. \quad (5.2)$$

Σχήμα 5.1: Η σφαίρα με κέντρο K και ακτίνα r .

Θα δείξουμε ότι, αντίστροφα, κάθε εξίσωση αυτής της μορφής παριστάνει σφαίρα εάν

$$4D < A^2 + B^2 + C^2.$$

Πράγματι, $r^2 = a^2 + b^2 + c^2 - D$, το οποίο είναι θετικό $D < a^2 + b^2 + c^2$, δηλαδή $4D < A^2 + B^2 + C^2$.

Εάν X_1, X_2, X_3, X_4 είναι τέσσερα σημεία με συντεταγμένες (x_i, y_i, z_i) , $i = 1, \dots, 4$, αυτά βρίσκονται σε μία σφαίρα με συντελεστές A, B, C, D εάν

$$x_1^2 + y_1^2 + z_1^2 + Ax_1 + By_1 + Cz_1 + D = 0$$

$$\begin{aligned}x_2^2 + y_2^2 + z_2^2 + Ax_2 + By_2 + Cz_2 + D &= 0 \\x_3^2 + y_3^2 + z_3^2 + Ax_3 + By_3 + Cz_3 + D &= 0 \\x_4^2 + y_4^2 + z_4^2 + Ax_4 + By_4 + Cz_4 + D &= 0,\end{aligned}$$

και το γενικό σημείο $X : (x, y, z)$ αυτής της σφαίρας ικανοποιεί την εξίσωση

$$x^2 + y^2 + z^2 + Ax + By + Cz + D = 0.$$

Έχουμε λοιπόν το σύστημα των 5 εξισώσεων, το οποίο έχει μη μηδενικές λύσεις εάν η ορίζουσα

$$\begin{vmatrix} x^2 + y^2 + z^2 & x & y & z & 1 \\ x_1^2 + y_1^2 + z_1^2 & x_1 & y_1 & z_1 & 1 \\ x_2^2 + y_2^2 + z_2^2 & x_2 & y_2 & z_2 & 1 \\ x_3^2 + y_3^2 + z_3^2 & x_3 & y_3 & z_3 & 1 \\ x_4^2 + y_4^2 + z_4^2 & x_4 & y_4 & z_4 & 1 \end{vmatrix} = 0. \quad (5.3)$$

Αυτή η σχέση δίδει την εξίσωση της σφαίρας που περνάει από τα σημεία X_1, X_2, X_3, X_4 , εάν ο συντελεστής του $x^2 + y^2 + z^2$ είναι διαφορετικός από το μηδέν. Αυτός ο συντελεστής είναι ο συμπαράγωγος C_{11} , ο οποίος είναι διαφορετικός από το μηδέν ακριβώς όταν τα σημεία X_1, X_2, X_3, X_4 δεν βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο.

Σχετικές θέσεις σφαίρας και επιπέδου

Η τομή μίας σφαίρας και ενός επιπέδου στο E^3 είναι ένας κύκλος εάν η απόσταση του επιπέδου από το κέντρο της σφαίρας είναι μικρότερη από r . Έτσι το επίπεδο $\Pi : Ax + By + Cz + D = 0$ τέμνει τη σφαίρα $(x - a)^2 + (y - b)^2 + (z - c)^2 = r^2$ σε έναν κύκλο εάν

$$d(\Pi, K)^2 = \frac{(Aa + Bb + Cc + D)^2}{A^2 + B^2 + C^2} < r^2.$$

Εάν $d(\Pi, K) = r$, τότε το επίπεδο έχει ακριβώς ένα κοινό σημείο με τη σφαίρα και είναι εφαπτόμενο επίπεδο της σφαίρας. Το σημείο επαφής $X_0 : (x_0, y_0, z_0)$ είναι η κάθετη προβολή του K στο επίπεδο Π : το πρόσημο εξαρτάται από το D έτσι ώστε το X_0 να ανήκει στο Π ,

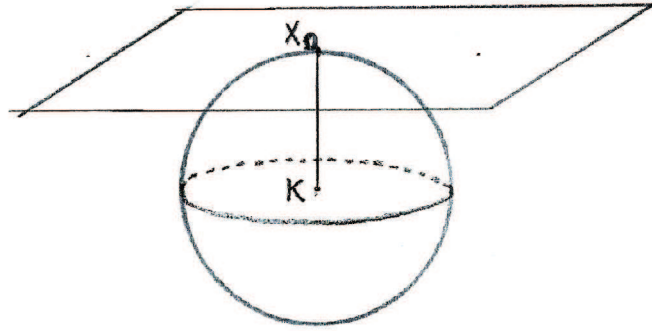
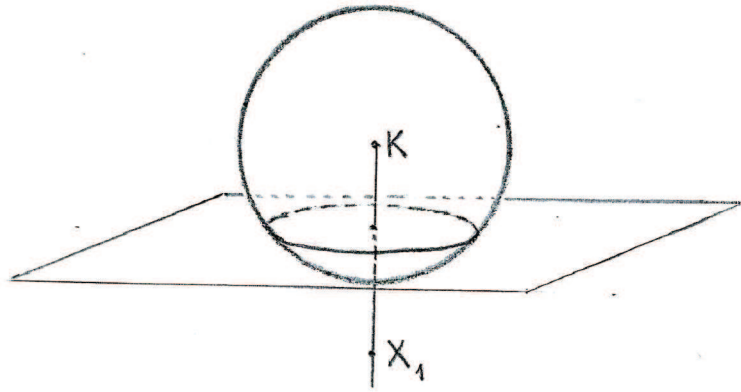
$$\overrightarrow{KX_0} = \frac{\pm r}{\sqrt{A^2 + B^2 + C^2}}(A, B, C).$$

Αντίστροφα, εάν $X_0 : (x_0, y_0, z_0)$ είναι σημείο της σφαίρας, το επίπεδο που εφάπτεται στη σφαίρα στο X_0 είναι κάθετο στο $\overrightarrow{KX_0}$, άρα το γενικό σημείο του εφαπτόμενου επιπέδου ικανοποιεί την εξίσωση

$$(x_0 - a)(x - x_0) + (y_0 - b)(y - y_0) + (z_0 - c)(z - z_0) = 0.$$

Εάν αντικαταστήσουμε $x - x_0 = (x - a) + (a - x_0)$, και ανάλογα για τα y και z , έχουμε την εξίσωση του εφαπτόμενου επιπέδου στο X_0 στη μορφή

$$(x_0 - a)(x - a) + (y_0 - b)(y - b) + (z_0 - c)(z - c) = r^2. \quad (5.4)$$

Σχήμα 5.2: Το εφαπτόμενο επίπεδο στη σφαίρα, στο σημείο X_0 .

Σχήμα 5.3: Πολικό επίπεδο ως προς σφαίρα: σημείο εκτός της σφαίρας.

Εάν $X_1 : (x_1, y_1, z_1)$ είναι σημείο έξω από τη σφαίρα, το επίπεδο Π που περνάει από το X_1 και εφάπτεται στη σφαίρα στο X_0 θα έχει εξίσωση 5.4. Άρα τα X_1 και X_0 ικανοποιούν τη σχέση

$$(x_0 - a)(x_1 - a) + (y_0 - b)(y_1 - b) + (z_0 - c)(z_1 - b) = r^2.$$

Συμπεραίνουμε ότι για σταθερό σημείο X_1 με $(x - a)^2 + (y - b)^2 + (z - c)^2 > r^2$, τα επίπεδα που περνούν από το X_1 και εφάπτονται στη σφαίρα έχουν σημείο επαφής με τη σφαίρα στο επίπεδο με εξίσωση

$$(x_1 - a)(x - a) + (y_1 - b)(y - b) + (z_1 - c)(z - c) = r^2. \quad (5.5)$$

Για κάθε σημείο X_1 του χώρου E^3 , διαφορετικό από το κέντρο K της σφαίρας, η εξίσωση 5.5 ορίζει το **πολικό** επίπεδο του σημείου X_1 ως προς τη σφαίρα 5.1. Αντίστοιχα, το σημείο X_1 με συντεταγμένες

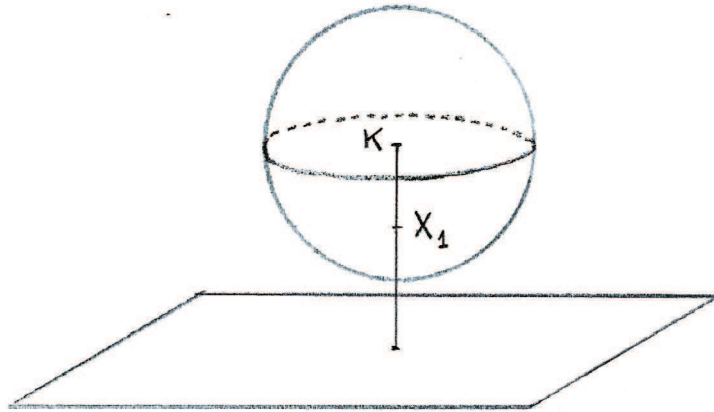
$$x_1 = a + A, \quad y_1 = b + B, \quad z_1 = c + C \quad (5.6)$$

είναι ο **πόλος** του επιπέδου με εξίσωση

$$Ax + By + Cz = r^2 + Aa + Bb + Cc, \quad (5.7)$$

ως προς τη σφαίρα 5.1.

Το πολικό επίπεδο του σημείου X_1 είναι κάθετο στο διάνυσμα $\overrightarrow{KX_1}$, και τέμνει την ευθεία KX_1 στο σημείο X_0 για το οποίο $\overrightarrow{KX_1} \cdot \overrightarrow{KX_0} = r^2$.

Σχήμα 5.4: Πολικό επίπεδο ως προς σφαίρα: σημείο εντός της σφαίρας.

Παράδειγμα 5.1 Μία ευθεία εφάπτεται στη σφαίρα S εάν έχει ένα μόνο κοινό σημείο με την S . Τότε η απόσταση του κέντρου της σφαίρας από την ευθεία είναι ίση με την ακτίνα της σφαίρας.

Θα βρούμε την εξίσωση της οικογένειας σφαιρών που έχουν κέντρο στην ευθεία $y = z = 0$ και εφάπτονται στην ευθεία $\varepsilon : x = y = z$.

Το κέντρο της σφαίρας S_λ είναι $K_\lambda : (\lambda, 0, 0)$, ενώ η ευθεία έχει παραμετρική περιγραφή $\varepsilon : (x, y, z) = t(1, 1, 1)$. Η ακτίνα της σφαίρας είναι η απόσταση του σημείου $(\lambda, 0, 0)$ από την ευθεία ε ,

$$\begin{aligned} r_\lambda &= \frac{|\overrightarrow{OK_\lambda} \times (1, 1, 1)|}{\sqrt{3}} \\ &= \frac{|(0, -\lambda, \lambda)|}{\sqrt{3}} = \frac{\sqrt{2}}{\sqrt{3}}\lambda \end{aligned}$$

Η εξίσωση της οικογένειας σφαιρών είναι

$$(x - \lambda)^2 + y^2 + z^2 - \frac{2}{3}\lambda^2 = 0.$$

Παράδειγμα 5.2 Θα βρούμε τους κύκλους που αποτελούν τομή της σφαίρας $S : x^2 + y^2 + z^2 + 4x - 2y - 4 = 0$ με τα επίπεδα $\Pi_\mu : 2x + y - z = \mu$.

Το επίπεδο $\Pi_\mu : 2x + y - z = \mu$ τέμνει τη σφαίρα S όταν ο πόλος του Π_μ βρίσκεται έξω από τη σφαίρα. Από την 5.6, όταν η εξίσωση του επιπέδου είναι στη μορφή $Ax + By + Cz - Aa - Bb - Cc = r^2$, όπου (a, b, c) είναι το κέντρο και r η ακτίνα της σφαίρας, ο πόλος του επιπέδου είναι το σημείο $(a + A, b + B, c + C)$.

Συγκρίνοντας με την 5.2, βρίσκουμε ότι το κέντρο της σφαίρας S είναι το σημείο $K : (-2, 1, 0)$, και η ακτίνα της είναι $r = 3$. Για να φέρομε την εξίσωση του επιπέδου Π_μ στη μορφή 5.7 πολλαπλασιάζουμε με κ :

$$Ax + By + Cz = 2\kappa x + \kappa y - \kappa z = \kappa\mu,$$

και

$$r^2 + Aa + Bb + Cc = r^2 + 2\kappa(-2) + \kappa(1) - \kappa(0) = \kappa\mu.$$

Άρα $r^2 - 3\kappa = \kappa\mu$ και $\kappa = \frac{r^2}{\mu+3}$.

Συμπεραίνουμε ότι ο πόλος του επιπέδου Π_μ είναι το σημείο με συντεταγμένες

$$\left(\frac{2r^2}{\mu+3} - 2, \frac{r^2}{\mu+3} + 1, \frac{-r^2}{\mu+3} \right).$$

Αυτό το σημείο βρίσκεται έξω από τη σφαίρα S όταν

$$\left(\frac{2r^2}{\mu+3} \right)^2 + \left(\frac{r^2}{\mu+3} \right)^2 + \left(\frac{r^2}{\mu+3} \right)^2 > r^2,$$

που γίνεται $6r^2 > (\mu+3)^2$, δηλαδή όταν $-3 - 3\sqrt{6} < \mu < -3 + 3\sqrt{6}$. Για τιμές του μ σε αυτό το διάστημα, το επίπεδο τέμνει τη σφαίρα σε έναν κύκλο. Το κέντρο του κύκλου είναι το σημείο τομής του επιπέδου Π_μ με την ευθεία $(-2, 1, 0) + s(2, 1, -1)$, το οποίο έχει συντεταγμένες $\frac{1}{6}(2\mu - 6, \mu + 9, 3 - \mu)$. Ο κύκλος έχει ακτίνα ρ τέτοια ώστε $\rho^2 = 9 - \frac{(\mu+3)^2}{6}$.

Γεωγραφικές συντεταγμένες στη σφαίρα

Στο χώρο E^3 θεωρούμε δεξιόστροφο ορθοκανονικό σύστημα αναφοράς $(O, \vec{i}, \vec{j}, \vec{k})$ και τη σφαίρα S με κέντρο στο σημείο αναφοράς, και ακτίνα r . Στο επίπεδο $z = 0$ επιλέγουμε τον προσανατολισμό που δίδεται από τη διάταξη $(\vec{i}, \vec{j})$. Για κάθε σημείο $X : (x, y, z)$ της σφαίρας S διαφορετικό από τα $(0, 0, \pm r)$, θεωρούμε την προβολή του X στο επίπεδο $z = 0$, $X' : (x, y, 0)$. Στο ημιεπίπεδο που περιέχει τον z -άξονα και το σημείο X επιλέγουμε τον προσανατολισμό που δίδεται από τη διάταξη $(\overrightarrow{OX}, \vec{k})$.

Με αυτές τις επιλογές, θεωρούμε την προσανατολισμένη γωνία

$$\vartheta = \angle(\overrightarrow{OX'}, \overrightarrow{OX}), \quad -\frac{\pi}{2} < \vartheta < \frac{\pi}{2},$$

και την προσανατολισμένη γωνία

$$\varphi = \angle(\vec{i}, \overrightarrow{OX}), \quad 0 \leq \varphi < 2\pi.$$

Τότε

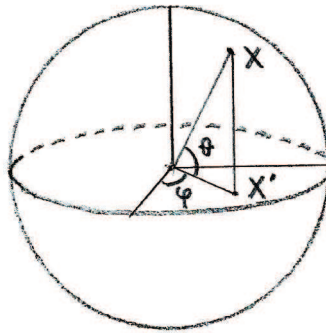
$$\begin{aligned}x &= r \cos \vartheta \cos \varphi, \\y &= r \cos \vartheta \sin \varphi, \\z &= r \sin \vartheta.\end{aligned}$$

Η γωνία ϑ είναι το (γεωγραφικό) πλάτος του σημείου X , και η γωνία φ το (γεωγραφικό) μήκος του σημείου X .

Η απεικόνιση $\Psi : \{(\vartheta, \varphi) : -\frac{\pi}{2} < \vartheta < \frac{\pi}{2}, 0 \leq \varphi < 2\pi\} \longrightarrow S$,

$$\Psi(\vartheta, \varphi) = (r \cos \vartheta \cos \varphi, r \cos \vartheta \sin \varphi, r \sin \vartheta)$$

είναι μία παραμετρική περιγραφή της σφαίρας, εκτός από τα σημεία $(0, 0, \pm r)$.

Σχήμα 5.5: Γεωγραφικές συντεταγμένες στη σφαίρα.

Το υποσύνολο $\{\Psi(\vartheta, \varphi) : \vartheta = \vartheta_0\}$ για σταθερό $\vartheta_0 \in (-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2})$, είναι ένας κύκλος, που ονομάζεται **παράλληλος** της σφαίρας S , για γεωγραφικό πλάτος ϑ_0 . Ο παράλληλος για γεωγραφικό πλάτος 0 ονομάζεται **ισημερινός** της σφαίρας S .

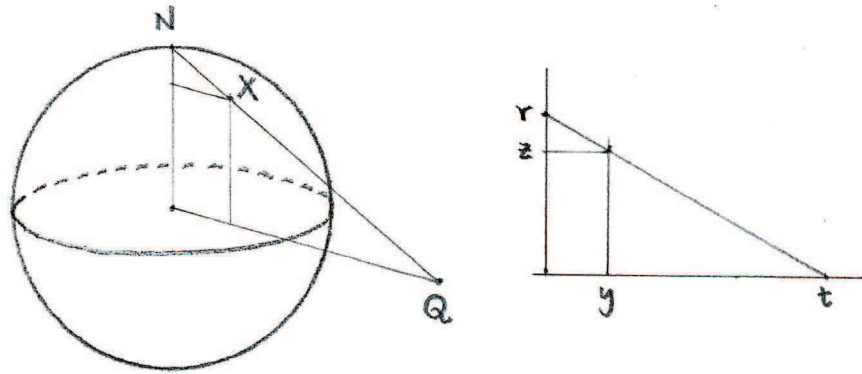
Το υποσύνολο $\{\Psi(\vartheta, \varphi) : \varphi = \varphi_0\}$ για σταθερό $\varphi_0 \in [0, 2\pi)$, είναι ένα ημικύκλιο, που ονομάζεται **μεσημβρινός** της σφαίρας S , για γεωγραφικό μήκος φ_0 .

Στερεογραφική παραμέτρηση της σφαίρας

Στο χώρο E^3 θεωρούμε δεξιόστροφο ορθοκανονικό σύστημα αναφοράς $(O, \vec{i}, \vec{j}, \vec{k})$ και τη σφαίρα S με κέντρο στο σημείο αναφοράς, και ακτίνα r . Θεωρούμε το σημείο $N : (0, 0, r)$. Για κάθε σημείο $X : (x, y, z)$ της σφαίρας, διαφορετικό από το N , η ευθεία NX τέμνει το επίπεδο $z = 0$ σε ένα σημείο $Q : (s, t, 0)$ και από το τρίγωνο NOQ βρίσκουμε

$$s = \frac{rx}{r-z}, \quad t = \frac{ry}{r-z}.$$

Αντίστροφα, για κάθε σημείο $Q : (s, t, 0)$ του επιπέδου $z = 0$, η ευθεία NQ τέμνει τη σφαίρα S σε ένα σημείο X διαφορετικό από το N . Για τις συντεταγμένες (x, y, z) αυτού του

Σχήμα 5.6: Στερεογραφική παραμέτρηση της σφαίρας.

σημείου έχουμε

$$\begin{aligned}x &= \frac{s(r-z)}{r}, \\y &= \frac{t(r-z)}{r}, \\r^2 &= x^2 + y^2 + z^2.\end{aligned}$$

Αντικαθιστώντας τις δύο πρώτες σχέσεις στην τρίτη έχουμε $s^2(r-z)^2 + t^2(r-z)^2 + r^2z^2 = r^4$, απ' όπου βρίσκουμε

$$(s^2 + t^2)(r-z)^2 = r^2(r^2 - z^2),$$

και καταλήγουμε στις

$$\begin{aligned}z &= \frac{r(s^2 + t^2 - r^2)}{s^2 + t^2 + r^2}, \\x &= \frac{2sr^2}{s^2 + t^2 + r^2}, \\y &= \frac{2tr^2}{s^2 + t^2 + r^2}.\end{aligned}$$

Η απεικόνιση $\Phi: \mathbb{R}^2 \longrightarrow S$,

$$\Phi(s, t) = \frac{r}{s^2 + t^2 + r^2}(2rs, 2rt, s^2 + t^2 - r^2)$$

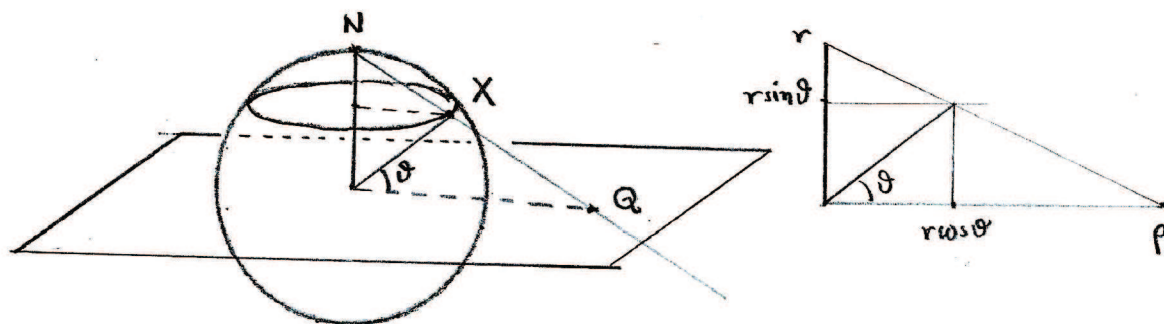
είναι μία παραμετρική περιγραφή της σφαίρας, εκτός από το σημείο $(0, 0, r)$.

Παράδειγμα 5.3 Ένας παράλληλος στη σφαίρα με γεωμετρικό πλάτος ϑ απεικονίζεται από την Φ^{-1} στον κύκλο με κέντρο O και ακτίνα ρ , Σχήμα 5.7, όπου

$$\frac{r \cos \vartheta}{r(1 - \sin \vartheta)} = \frac{\rho}{r}.$$

Συνεπώς ο παράλληλος αντιστοιχεί στο σύνολο με στερεογραφικές παραμέτρους (s, t) τέτοιες ώστε

$$s^2 + t^2 = r^2 \frac{1 + \sin \vartheta}{1 - \sin \vartheta}.$$

Σχήμα 5.7: Στερεογραφικές συντεταγμένες παράλληλου κύκλου.